

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 930(477):271.222(470+571)

Олександр Панарін

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ СТАРООБРЯДНИЦТВА

У статті розглянуто основні напрямки історичних досліджень, що сформувалися в сучасній українській історіографії та присвячені вивченню старообрядництва. Розкрито авторські підходи та представлено методологічну основу вивчення історії старообрядництва українськими науковцями. Охарактеризовано праці найбільш відомих дослідників історії старообрядництва та визначено їх особливості. Проілюстровано перспективність подальшого вивчення цієї теми у вітчизняній науці.

Ключові слова: старообрядництво, розкол, історіографія, сучасна українська історіографія.

Суспільно-політичні потрясіння, що відбулися в середині XVII ст. у Московському царстві залишили глибокий слід не лише в російській історії. Патріарх Никона у 1653–1660 рр. провів реформу Церкви з метою усунення розбіжностей між московським та грецьким православними обрядами. Проте її мета виходила далеко за межі впорядкування релігійних норм та мала глибокий політичний контекст. В результаті реформа не лише не забезпечила єдності віруючих під зверхністю московського патріарха, а призвела до втрати православним населенням церковної єдності. На декілька століть за цією подією закріпилася назва «розкол». З цього часу бере свій початок феномен старообрядництва. Завдяки міграції його прихильників та розповсюдженню ідей, російські старовіри розселилися на значній території, у тому числі й на українських землях. Російське старообрядництво зробило вагомий внесок у духовну культуру земель, які були ними заселені, залишивши здобутки у літературі, мистецтві, релігійно-філософських ученнях, науково-історичному пізнанні.

Стаття присвячена огляду історіографії вивчення старообрядництва у сучасній українській історичній науці. Завдання статті полягає у визначенні основних праць з історії старообрядництва в науці, визначенні перспектив у вивченні цієї теми вітчизняними істориками.

Аналіз історіографії старообрядництва зустрічається лише в узагальнюючих працях, дисертаційних роботах, монографіях українських науковців. При цьому вони виокремлюють із усього загалу робіт, присвячених старообрядництву лише ті роботи, які дотичні до теми досліджень та розглядають окремих аспект цього явища. Таким чином, проблема історіографії старообрядництва лише окреслена науковцями, що свідчить про необхідність детального аналізу робіт вітчизняних істориків останніх років.

Вивчення старообрядництва в українській історичній науці розпочинається у середині XIX ст. Цей період ознаменувався відходом досліджень присвячених старообрядництву від традиційної релігійної полеміки та перетворенням на тему для ґрунтовних наукових розвідок. Першим дослідником старообрядництва серед українських науковців став видатний історик, етнограф та громадський діяч Микола Костомаров. Він називав старообрядницький рух: «великим явищем народного прогресу та суспільної думки» [1, с. 210–310]. Незважаючи на особливе шанування старих обрядів, старовіри були явищем нової, а не давньої історії. Автор робить висновок про причини перших міграції старообрядців, що полягала у переслідуваннях з метою фізичного винищення. Виявом непокори новим обрядам стало явище самоспалення, притаманне рішуче налаштованим послідовникам старої віри [2, с. 378]. М. Костомаров розглядає «розкол» як явище, що відкрило нову віху народного життя та стало імпульсом розвитку суспільства.

Довгий час дослідження історії старообрядництва залишалося поза межами інтересів науковців. Проте на сьогоднішній день вони отримали можливість неупередженого та незаангажованого вивчення історії, в результаті чого спостерігається зростання зацікавленості у вивченні старообрядництва серед українських істориків. Перед авторами стоїть складне завдання, що полягає у подоланні історіографічного вакууму радянських часів та запровадження нових методологічних підходів, відмінних від традиційних імперських трактувань старообрядництва.

Важливу роль у цьому процесі відіграє той факт, що перші старовіри на українських землях з'явилися на Стародубщині ще у 60-х рр. XVII ст. З того часу вони проживали на різних українських територіях, внісши вагомий вклад в історію розвитку різних регіонів України. Завдяки тісному зв'язку старовірів з історією українських земель, дослідження з цієї теми набувають популярності серед науковців.

Роботи, присвячені вивченню старообрядництва українськими науковцями умовно можна розділити на дві великі групи. До першої варто віднести праці, присвячені вивченню загальних питань історії старообрядництва, культурно-релігійних особливостей їх світогляду, особливостям становища та державної політики щодо старовірів, тощо. До другої групи – дослідження, присвячені регіональній історії старообрядництва, адже їх компактне розселення створювало особливі умови розвитку старообрядницьких громад на різних територіях. У той же час більшість авторів, використовуючи міждисциплінарний підхід, здійснюють дослідження, що відносяться як до першої так і до другої групи. Такий підхід забезпечує всебічне вивчення історії старообрядництва.

Одним із перших до історії старообрядництва у вітчизняній науці звернувся В'ячеслав Мордвінцев. У своїх роботах він зосередився на питанні появи та поширення старообрядництва в Україні. Науковець зазначав: «Україна стала одним з основних напрямків масового відтоку старообрядницького населення», датуючи ці події кінцем 60-х рр. XVII ст. Автор зосереджується на причинах появи перших старовірів на Стародубщині, а також їх поступовому розселенні на українських землях. Ним запропоновано шість етапів розселення старообрядців в Україні, що охоплюють період від кінця 60-х рр. XVII ст. – до кінця XVIII ст. [3, с. 42]. Розвиваючи старообрядницьку тематику, В. Мордвінцев вдається до характеристики державної політики у сфері старої віри у XVIII ст. загалом та особливостей взаємодії старообрядницьких громад з владою на українських землях [4–5]. Вперше висловив ідею, що взаємовідносини старовірів з місцевою українською владою загалом були позитивними. Проте з часом поселення старовірів виведено з-під управління місцевих чиновників, а козацька старшина втратила частину своїх земель, що призвело до погіршення ставлення української влади до представників цього руху [6, с. 65].

До робіт, присвячених особливостям старообрядницького світогляду, варто віднести працю Катерини Романової, присвячену такій непростій складовій старообрядницької культури як практика самоспалення [7]. Дослідниця запропонувала принципово новий підхід до вивчення цього явища. Відмовившись від традиційних ідеологічних штампів, вона розглядає його з різних наукових позицій: релігійнознавчої, психологічної, соціологічної. Автор аналізує історіографічні надбання з цієї теми, специфіку психологічного ставлення до цієї проблеми різноманітних дослідників. К. Романова приходить до висновку, що воно стало не лише поведінковою стратегією, життєвим актом, але і було включено до старообрядницької культури. Автор справедливо вважає, що причиною старообрядницьких самоспалень слугував цілий комплекс чинників. Він виходить за рамки традиційних уявлень дослідників про переслідування влади та старообрядницьке віровчення [8, с. 3]. Дослідження К. Романової ґрунтується на новому методологічному підході до вивчення традиції самоспалення старообрядців, що дає можливість поглибити вивчення цього питання під новим кутом зору.

Більшість праць українських дослідників присвячені історії старообрядництва певного регіону. У них аналізуються проблеми появи та розселення старообрядців на певних територіях, особливості їх проживання та взаємовідносини з місцевим населенням та владою. Науковцями робляться спроби визначити місце старообрядництва у соціально-економічній та культурній історії окремих територій [9].

Старообрядництво Подунав'я стало предметом дослідження сучасного українського науковця Олександра Пригарина. У його роботах піднімаються питання щодо культурних та етнографічних особливостей старовірів цього регіону у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Автор здійснив пошук статистичних даних про чисельність старообрядницьких поселень [10, с. 140]. Дослідник прийшов до висновку, що процес переселення старообрядців на південні території України носив природний характер. У той же час варто зауважити, що уряд намагався заохочувати заселення південних територій та свідомо робив це російським, а не українським населенням [11]. О. Пригарин приділив увагу історії переселення старовірів до Бессарабії. У першій половині XIX ст. в результаті зміни геополітичного положення регіону з Добруджі – до Бессарабії переселилися носії дониконівських релігійних обрядів – некрасівці, які співпрацювали з російським урядом та виявили бажання заселити прикордонні землі [12, с. 377–380]. У своїх роботах автор не оминув увагою культуру старообрядців цього регіону, їх побутові та релігійні традиції [13, с. 90; 14].

Бессарабія, як регіон розселення старообрядців, досліджується у працях Алли Федорової [15]. У своїй роботі вона охарактеризувала основні етапи формування старообрядницьких поселень зазначеного регіону та особливості їх розселення на цих територіях. Окрему увагу дослідниця

приділила функціонуванню місцевих старообрядницьких монастирів [16, с. 20–22]. З'ясувала становище старообрядців цього регіону у складі Російської імперії та особливості діяльності антистарообрядницьких місій у Подунав'ї [17, с. 63]. Зокрема, вона встановила, що основне завдання місіонерів полягало не в боротьбі з вже існуючими «розкольниками», а у не допущенні розповсюдження старообрядницьких поглядів серед місцевого православного населення [18, с. 73]. Як і більшість дослідників старообрядництва, А. Федорова не залишила поза увагою культурні особливості повсякденного життя старообрядницьких громад досліджуваного нею регіону [19]. Дослідниця обґрунтувала важливість використання під час вивчення історії старообрядництва такого різновиду джерел – як записи у книгах – адже у них міститься різнопланова інформація щодо географії спілкування старообрядців, дані про місцеву історію та про перехід книжок від однієї громади до іншої [20, с. 175].

Вивченню історії старообрядництва на території північної України присвячені роботи Юрія Волошина. У монографії автор докладно вивчає явище «розкольницьких слобод» – старовірських поселень на Стародубщині, що за часів Петра I були вилучені з-під влади українських землевласників і об'єднані в окрему адміністративну одиницю. Робота присвячена історії розселення старовірів на землях Стародубського та Чернігівського полків Гетьманщини наприкінці 60-х рр. XVII ст. та причинам підпорядкування їх поселень безпосередньо царській владі. Автор зазначає, що майже усі старообрядницькі слободи Стародубського полку були засновані на землях козацької старшини та з її дозволу. Слободи Чернігівського полку засновувалися переважно на землях православних монастирів [21, с. 50–51]. Науковець приходиться до висновку, що погіршення взаємовідносин місцевої влади зі старовірами відбулося після 1714 р., коли за наказом Петра I здійснено перепис старовірів. За його результатами не відбулося масового вигнання старовірів та повернення їх на місця попереднього проживання. Навпаки – їх залишили на зайнятій землі, а українській владі заборонили втручатися у внутрішнє життя громад [21, с. 55–56]. Також у його роботах досліджуються демографічні характеристики та повсякденний уклад мешканців старообрядницьких поселень [22–23]. Важливе місце посідає вивчення автором особливостей міграційних процесів старообрядців, наслідком яких стало утворення «розкольницьких слобод». Він визначає, що динаміка міграційних потоків, переважно з центральних регіонів Росії, була стабільною упродовж усього XVIII ст. [21, с. 81]. Автор наводить зібрані статистичні дані щодо кількості старообрядців у слободах, а також наголошує, що більшість мігрантів прийшли сюди через інший старообрядницький центр – Ветку. Розташовуючись на території Речі Посполитої, вона відігравала роль транзитного пункту, адже законне право на проживання у слободах могли отримати лише старовіри, які прибули із-за кордону. Автор робить висновок «про досить значне втягнення малоросійських старовірів у колонізаційні процеси» [21, с. 100]. Деякі аспекти історії старообрядницького повсякдення знайшли своє відображення у статтях Ю. Волошина. У них досліджено особливості життя старовірських сімей у «розкольницьких слободах», здійснено пошук соціальної природи конфліктів серед місцевих старовірів [24–25].

Ґрунтовне дослідження історії старообрядництва у вітчизняній історіографії знайшло своє відображення у роботах Сергія Таранця. Його фундаментальна двотомна праця присвячена як вивченню старообрядництва, так і історії цього явища в цілому [26, с. 554]. Автор досліджує соціальну структуру старообрядництва, його взаємостосунки з державою та іншими релігіями, вивчає найвідоміші центри їх віри. У роботі дослідник торкається теми міграції старовірів, констатує як факт, що їх віра розповсюдилася на величезній території завдяки міграції її прихильників. В основу такої позиції покладено дані перепису 1897 р., на підставі яких надано зведену інформацію про розповсюдження старообрядництва у певних регіонах та охарактеризовано основні центри старої віри, що утворилися упродовж XVII–XIX ст. Окрема увага приділена соціальним основам старообрядницького життя та його культурним проявам у літературі, мистецтві, архітектурі тощо [27]. Ця праця дійсно відіграє важливу роль у вивченні старообрядництва не лише в Україні. Її поява демонструє широкий науковий та суспільний інтерес до історії цього релігійного руху, культурних традицій та духовних практик. Автору також належить дослідження з історії такого центру старообрядництва в Україні як Куренівський монастир (Вінницька область). У роботі основна увага зосереджена на історії цього старообрядницького комплексу у XIX – на початку XX ст. [28]. У іншій праці науковцем здійснено вивчення історії виникнення та розвитку старовірських поселень українського Поділля [29]. Окрему роботу автор присвятив старообрядництву Київщини. У ній вивчено не лише історію старообрядницьких громад, а й проаналізовано їх становище на сучасному етапі [30].

Тема історії старообрядництва стає центральною і у дослідженнях молодих українських науковців. Останнім часом збільшується кількість дисертацій, що захищаються за цією тематикою. Зокрема, Павло Єремєєв присвятив свою роботу соціальній структурі старовірів Харківщини. У ній дослідник розглядає старовірів як особливий тип соціальної спільноти, намагаючись визначити

особливість стосунків між цією спільнотою та представниками інших релігій та сект. Автор робить спробу здійснити підрахунок чисельності старовірів Харківської губернії та, на прикладі розходження офіційних та фактичних даних, проілюструвати суспільні процеси та масштаби приховування старообрядцями своєї релігійної приналежності [31, с. 3–5; 32]. Олександр Бельський дослідив особливості формування старообрядницьких общин та організацій південної України [33, с. 112–113]. У його роботі приділено увагу передумовам появи та розселення старовірів у регіоні та встановлено особливості взаємин переселенців із державою. Привертає увагу спроба автора визначити міру впливу представників російського старообрядництва на формування українського суспільства регіону [34, с. 14–15].

Вивченню Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії присвячено роботу Ірини Кучерявенко [35]. Кризь призму історії цього адміністративного центру старообрядництва – Білокриницької ієрархії – автор аналізує роль старовірів-мігрантів у колонізації Південної Бессарабії. Це дослідження фактично ілюструє особливості старообрядницької церковної ієрархії на чолі з білокриницьким митрополитом, його структурні та функціональні зв'язки. Окрема увага приділена таким впливовим релігійним центрам, як старообрядницькі монастирі, що перебували під юрисдикцією Ізмаїльсько-Бессарабської єпархії. Традиційне для дослідників регіональної історії старообрядництва вивчення матеріальної та духовної культури старовірів знайшло своє відображення і у цій роботі [36, с. 270].

Вивченню старообрядництва присвячено окремий щорічник «Доля старообрядства в ХХ – на початку ХХІ ст.: історія та сучасність», який видається на базі Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. У ньому друкуються статті та розвідки вітчизняних та закордонних науковців, присвячені різноманітним аспектам такого багатогранного феномену як старообрядництво. Його матеріали присвячені як історії, так і актуальним питанням сучасності старообрядництва [37]. Багаторічний вихід цього збірника яскраво ілюструє зростання зацікавленості заявленою темою у вітчизняній історичній науці та значне різноманітні поглядів на історію старообрядництва.

Таким чином, сучасні українські науковці не прийняли методів вивчення старообрядництва, що тривалий час панували у російській науці і розглядали його лише як суто релігійний чи соціальний рух. У вітчизняній науці утвердилися нові підходи до вивчення цієї теми, що передбачають дослідження старообрядництва як багатогранного явища, що спричинене сукупністю чинників та призвело до суперечливих наслідків. Користуючись значним теоретичним потенціалом та використовуючи нові джерела, українські науковці мають широкі можливості щодо поглиблення і розширення знань про старообрядництво. Варто констатувати, що напрямки, які склалися у вивченні історії старообрядництва, стосуються лише окремих аспектів цього феномену. У науковому доробку вітчизняних істориків вивчення культурних та релігійних особливостей старообрядництва у певних регіонах, дослідження впливу старовірів на соціальний та економічний розвиток певних регіонів тощо. Робляться спроби у вивченні соціальної історії старообрядництва українських земель. Розробка цих проблем стає можливою завдяки залученню різноманітних джерел та використанню широкого кола методологічних підходів, адже історія старообрядництва поки залишається недостатньо вивченою темою.

Список використаних джерел

1. Костомаров Н. И. История раскола у раскольников // Раскол: исторические монографии и исследования. Смоленск, 1994. С. 210–310.
2. Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования. СПб., 1872. Т. XII. Начало единой державы в Древней Руси. 465 с.
3. Мордвінцев В. Поява та поширення старообрядництва в Україні // Етнічна історія народів Європи: Національні меншини. Етноархеологія. Київ: Стилос, 1999. № 3. С. 42–48.
4. Мордвінцев В. Політика російської імперії щодо старообрядців у першій половині XVIII ст. // Український богослов. Історичний і теологічний щорічник. К., 2003. Вип. 2. С. 254–266.
5. Мордвінцев В. Старообрядницькі громади України другої половини XVIII століття та ставлення до них влади // Соціум: альманах соціальної історії. К., 2002. Вип. 1. С. 191–202.
6. Мордвінцев В. Ставлення російського та українського урядів до старообрядництва в другій половині XVIII ст. // Гуманітарний SEMINARIUM: науково-практичний щорічник. К., 2003. № 1. С. 61–67.
7. Романова Е. В. Массовые самоожжения старообрядцев в России в XVII–XIX вв. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. 288 с.
8. Романова Е. В. Массовые самоожжения в старообрядчестве (XVII–XIX века): практика и догматика: автореф. дис. на соиск. науч. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.07 «Этнография, этнология, антропология». СПб., 2005. 18 с.
9. Потоцький В. П. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861–1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2004. 19 с.
10. Пригарин А. О численности старообрядцев Буджака в первой половине XIX века: динамика процессов формирования этноконфессиональной группы // Stratumplus: культурная антропология и археология: Причерноморские этюды. № 6. С. 128–142.
11. Пригарин А. А. Русские старообрядцы на Дунае: формирование этноконфессиональной общности в конце XVIII – первой половине XIX вв. / Отв. Ред. О. Б. Демин. Одесса-Измаил-Москва: «СМИЛ»-

»Археодоксія», 2010. 528 с. 12. Пригарин А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830–1835 гг. // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. Бухарест: Критеріон, 2001. Вып. 3. С. 376–404. 13. Пригарин О. А. Господарські традиції липован України: Буджак і Буковина // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. Чернівці: Прут, 2005. Т. 2 (20). С. 88–94. 14. Пригарин О.А. Житло в обрядовості липован Подунав'я: будівельні та новосільні звичаї // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. Ізмаїл, 2000. С. 31–33. 15. Федорова А. І. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект: дис. канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія». Одеса, 2005. 238 с. 16. Федорова А. І. Старообрядницькі монастирі на півдні Бессарабії // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Ізмаїл, 2002. Вип. 12. С. 20–22. 17. Федорова А. І. Особливості положення старообрядців Південної Бессарабії під владою Російської імперії (1812–1856 рр.) // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. Одеса: Астропринт, 2004. Вип. 3. С. 63–72. 18. Федорова А. І. Інститут місіонерства та старообрядці Подунав'я // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: історія. Вип. 1. Одеса: Астропринт, 2003. С.67–73. 19. Федорова А. І. Новий рік у липован Українського Подунав'я // Науковий вісник. Гуманітарні науки: історія, соціологія, політологія, психологія, мистецтвознавство. Київ-Одеса, 2002. №5. С. 8–13. 20. Федорова А. І. Маргіналістика у вивченні історії старообрядництва Подунав'я // Інтелігенція і влада: збірник наукових праць. Одеса, 2013. Вип. 29. С. 175–185. 21. Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII столітті: історико-демографічний аспект. Полтава: АСМІ, 2005. 312 с. 22. Волошин Ю. Міграція російських старовірів на територію Гетьманщини у світлі переписів I пол. XVIII ст. // Київська старовина. 2001. № 3. С. 130–162. 23. Волошин Ю.В. Урядова політика щодо російських старообрядців на Стародубщині у XVIII столітті // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 14–27. 24. Волошин Ю. Структура сем'ї в «государевых описных малороссийских раскольничьих слободах» (на примере слободы Деменка Топальской сотни Стародубского полка) // Сословия, институты и государственная власть в России. Средние века и раннее Новое время. М., 2010. С.932–948. 25. Волошин Ю. Ссоры в старообрядческом обществе XVIII века: история одного конфликта // Православие: Конфессия, институты, религиозность (XVII–XX вв.). СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. Вып. 6. С. 30–46. 26. Таранец С. Старообрядчество в Российской империи (конец XVII – начало XX века). К., 2012. Т. 1. Взаимоотношения старообрядческих сообществ с государством и официальной Церковью. 702 с. 27. Таранец С. Старообрядчество в Российской империи (конец XVII – начало XX века). К., 2012. Т. 2. Старообрядчество в социокультурном контексте. 686 с. 28. Таранец С. КуренёвскоеТримонастырь: история русского старообрядческого центра в Украине. К., 1999. 160 с. 29. Таранец С. Старообрядчество Подолии. К., 2000. 239 с. 30. Таранец С. Старообрядчество Киева и Киевской губернии. К., 2001. 260 с. 31. Єремєєв П. В. Старообрядці Харківської губернії (1825–1917): соціальна структура та кількісні характеристики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Харків, 2014. 20 с. 32. Єремєєв П. В. Старообрядництво Харківщини (1825–1843 рр.) чисельність, локалізація, конфесійний та становий склад // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2010. Вип. 13. С. 109–120. 33. Бельський А. В. Старообрядці та архієпархія юга України в XVIII–XX веках // Культура народів Причорномор'я. 1997. № 2. С. 112–116. 34. Бельський О. В. Старообрядництво в Південній Україні: формування та розвиток у другій половині XVIII – на початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2007. 19 с. 35. Кучерявенко І. Ф. Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія як історико-культурний та конфесійний феномен (1857–1946 рр.): дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Ізмаїл, 2007. 251 с. 36. Кучерявенко І. Ф. Історія та сучасність старообрядницького іконопису // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. Вип. XI. С. 268–273. 37. Доля старообрядства в XX – на початку XXI ст.: історія та сучасність. Збірник наукових праць та матеріалів / Відпов. ред. та упоряд. С. В. Таранець. К., 2013. Вип. 6. 240 с.

References

1. Kostomarov N.I. Istorija raskola u raskol'nikov [The history of schism in schismatics]. Raskol: istoricheskie monografii i issledovaniya. Smolensk, 1994. S. 210–310. 2. Kostomarov N.I. Istoricheskie monografii i issledovaniya [Historical monographs and studies]. SPb., 1872. T. XII. Nachalo edinoderzhavija v Drevnej Rusi. 465 s. 3. Mordvintsev V. Poyava ta poshyrennya staroobryadnytstva v Ukrayini [The emergence and spread of Old Believers in Ukraine]. Etnichna istoriya narodiv Yevropy: Natsional'ni menshyny. Etnoarkheolohiya. Kyiv: Stylos, 1999. # 3. S. 42–48. 4. Mordvintsev V. Polityka rosiys'koyi imperiyi shchodo staroobryadtsiv u pershiy polovyni XVIII st. [The policy of the Russian Empire in relation to the Old Believers in the first half of the XVIII century]. Ukrayins'kyu bohoslov. Istorychnyy i teolohichnyy shchorichnyk. K., 2003. Vyp. 2. S.254–266. 5. Mordvintsev V. Staroobryadnyts'ki hromady Ukrayiny druhoyi polovyny XVIII stolittya ta stavlennya do nykh vldy [Old Believers' Communities of Ukraine of the Second Half of the XVIII Century and Their Attitude to Power]. Sotsium: al'manakh sotsial'noyi istoriyi. K., 2002. Vyp. 1. S. 191–202. 6. Mordvintsev V. Stavlennya rosiys'kohu ta ukrayins'kohu uryadiv do staroobryadnytstva v druiy polovyni XVIII st. [Attitude of the Russian and Ukrainian governments to the Old Believers in the second half of the XVIII century]. Humanitarnyy SEMINARIUM: naukovopraktychnyy shchorichnyk. K., 2003. # 1. S. 61–67. 7. Romanova E.V. Massovyе samosozhzheniya staroobryadtsiv v Rossii v XVII–XIX vv. [Mass self-immolation of the Old Believers in Russia in the XVII–XIX centuries]. SPb.: Izdatel'stvo

Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2012. 288 s. 8. Romanova E. V. Massovyе samosozhzheniya v staroobrjadchestve (XVII–XIX veka): praktika i dogmatika [Mass self-immolations in the Old Believers (XVII–XIX centuries): practice and dogmatics]: avtoref. dis. na soisk. nauch. step. kand. ist. nauk: spec. 07.00.07 «Etnografija, etnologija, antropologija». SPb., 2005. 18 c. 9. Potots'ky V. P. Relihiyne sektant-stvo v Kharkivs'kiy huberniyi (1861–1917 rr.) [Religious sectarianism in Kharkiv province (1861–1917)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrayiny». Kharkiv, 2004. 19 s. 10. Prigarin A. O chislennosti staroobrjadcev Budzhaka v pervoj polovine XIX veka: dinamika processov formirovaniya jetnokonfesional'noj gruppy [On the number of Old Believers Budzhak in the first half of the nineteenth century: the dynamics of the formation of an ethnoconfessional group]. Stratumpus: kul'turnaja antropologija i arheologija: Prichernomorskie etjudy. № 6. S. 128–142. 11. Prigarin A. A. Russkie staroobrjadcy na Dunae: formirovanie jetnokonfesional'noj obshhnosti v konce XVIII – pervoj polovine XIX vv. [Russian Old Believers on the Danube: the formation of an ethnoconfessional community at the end of the XVIII - the first half of the XIX century] / Otv. Red. O.B. Demin. Odessa-Izmail-Moskva: «SMIL»-»Arheodoksija», 2010. 528 s. 12. Prigarin A. Pereselenie nekrasovcev iz Dobrudzhi v Bessarabiju: 1830–1835 gg. [Resettlement of Nekrasov from Dobruja to Bessarabia: 1830–1835]. Kul'tura russkih staroobrjadcev v nacional'nom i mezhdunarodnom kontekste. Buharest: Kriterion, 2001. Vyp. 3. S. 376–404. 13. Priharin O. A. Hospodars'ki tradytsiyi lypovan Ukrayiny: Budzhak i Bukovyna [The economic traditions of Lipivans of Ukraine: Budzhak and Bukovina]. Pytannya starodavn'oyi ta seredn'ovichnoyi istoriyi, arkhеолоhiyi ta etnologiyi. Chernivtsi: Prut, 2005. T. 2 (20). S. 88–94. 14. Priharin O.A. Zhytlo v obryadovosti lypovan Podunavya: budivel'ni ta novosil'ni zvychai [Housing in the rituals of Lipovan Danubian: building and new-born customs]. Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo pedahohichnoho instytut. Izmayil, 2000. S. 31–33. 15. Fedorova A. I. Staroobryadnyts'ki obshchyny Pivdennoyi Bessarabiyi u XIX – pershiy polovyni XX st.: istoriko-konfesiynny aspekt [The Old Believers' Communities of Southern Bessarabia in the XIX - first half of the XX century .: historical and confessional aspect]: dys. kand. ist. nauk: 07.00.02. Odessa, 2005. 238 s. 16. Fedorova A.I. Staroobryadnyts'ki monastyri na pivdni Bessarabiyi [Old Believer Monasteries in the South of Bessarabia]. Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu. Izmayil, 2002. Vyp.12. S.20–22. 17. Fedorova A.I. Osoblyvosti polozhennya staroobryadtsiv Pivdennoyi Bessarabiyi pid vladoyu Rosiy's'koyi imperiyi (1812–1856 rr.) [Features of the Old Believers of the Southern Bessarabia under the authority of the Russian Empire (1812–1856)]. Intelihentsiya i vlada. Hromads'ko-politychnyy naukovyy zbirnyk. Seriya: istoriya. Odesa: Astroprynt, 2004. Vyp. 3. S. 63–72. 18. Fedorova A.I. Instytut misionerstva ta staroobryadtsi Podunavya [Institute of Missionary and Old Believers Danube]. Intelihentsiya i vlada. Hromads'ko-politychnyy naukovyy zbirnyk. Seriya: istoriya. Vyp. 1. Odesa: Astroprynt, 2003. S.67–73. 19. Fedorova A.I. Novyy rik u lypovan Ukrayins'koho Podunavya [The New Year in the Lipivan of the Ukrainian Danube]. Naukovyy visnyk. Humanitarni nauky: istoriya, sotsiolohiya, politolohiya, psykholohiya, mystetstvoznavstvo. Kyyiv-Odesa, 2002. #5. S. 8–13. 20. Fedorova A.I. Marhinalistyka u vyvchenni istoriyi staroobryadnytstva Podunavya [Marginalist in the study of the history of the Old Believers of the Danube]. Intelihentsiya i vlada: zbirnyk naukovykh prats'. Odesa, 2013. Vyp. 29. S. 175–185. 21. Voloshyn Yu. V. Rozkol'nyts'ki slobody na terytoriyi Pivnichnoyi Het'manshchyny u XVIII stolitti: istoriko-demografichnyy aspekt [Split settlements in the territory of the Northern Hetmanate in the XVIII century: the historical and demographic aspect]. Poltava: ASMI, 2005. 312 c. 22. Voloshyn Yu. Migrantsiya rosiys'kykh staroviriv na terytoriyi Het'manshchyny u svitli perepysiv I pol. XVIII st. [Migration of Russian Old Believers to Hetmanate territory in the light of censuses I floor. XVIII century]. Kyyivs'ka starovyna. 2001. # 3. S. 130–162. 23. Voloshyn Yu.V. Uryadova polityka shchodo rosiys'kykh staroobryadtsiv na Starodubshchyni u XVIII stolitti [Government policy on Russian Old Believers in Starodubshchyna in the XVIII century]. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal. 2006. # 1. S. 14–27. 24. Voloshin Ju. Struktura sem'i v «gosudarevyh opisnyh malorossijskih raskol'nich'ih slobodah» (na primere slobody Demenka Topal'skoj sotni Starodubskogo polka) [Family structure in the «sovereign descriptions of the Little Russian split settlements» (on the example of Sloboda Demenka of the Topal Hundreds of Starodub Regiment)]. Soslovija, instituty i gosudarstvennaja vlast' v Rossii. Srednie veka i rannee Novoe vremja. M., 2010. S.932–948. 25. Voloshin Ju. Ssory v staroobrjadcheskom obshhestve XVIII veka: istorija odnogo konflikta [Quarrels in the Old Believer Society of the XVIII Century: the History of a Single Conflict]. Pravoslavie: Konfessija, instituty, religioznost' (XVII–XX vv.). SPb.: Izd-vo Evropejskogo universiteta v Sankt- Peterburge, 2009. Vyp. 6. S. 30–46. 26. Taranec S. Staroobrjadchestvo v Rossijskoj imperii (konec XVII – nachalo XX veka) [Old Belief in the Russian Empire (the end of the XVII and early XX centuries)]. K., 2012. T. 1. Vzaimootnosheniya staroobrjadcheskih soobshhestv s gosudarstvom i oficial'noj Cerkov'ju [Mutual relations of Old Believer communities with the state and the official Church]. 702 S. 27. Taranec S. Staroobrjadchestvo v Rossijskoj imperii (konec XVII – nachalo XX veka) [Old Belief in the Russian Empire (the end of the XVII and early XX centuries)]. K., 2012. T. 2. Staroobrjadchestvo v sociokul'turnom kontekste [Old Belief in the socio-cultural context]. 686 s. 28. Taranec S. Kurenjovskoe Trimonastyr'e: istorija russkogo staroobrjadcheskogo centra v Ukraine [Kureniov Trimonastery: the history of the Russian Old Believer Center in Ukraine]. K., 1999. 160 s. 29. Taranec S. Staroobrjadchestvo Podolii [Old Belief of Podolia]. K., 2000. 239 s. 30. Taranec S. Staroobrjadchestvo Kieva i Kievskoj gubernii [Old Belief of Kiev and Kiev province]. K., 2001. 260 s. 31. Yeremyeyev P. V. Staroobryadtsi Kharkivs'koyi huberniyi (1825–1917): sotsial'na struktura ta kil'kisni kharakterystyky [Old Believers of the Kharkiv Province (1825–1917): social structure and quantitative characteristics]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnyia istoriya». Kharkiv, 2014. 20 s. 32. Yeremyeyev P.V. Staroobryadnytstvo Kharkivshchyny (1825–1843 rr.) chysel'nist', lokalizatsiya, konfesiynny ta stanovyy sklad [Old Believers of the Kharkiv Region (1825–1843) number, localization,

confessional and compositional composition]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi. 2010. Vyp. 13. S. 109–120. 33. Bel'skij A.V. Staroobrjadcy i arhierparhija juga Ukrainy v XVIII–XX vekah [Old Believers and Archdiocese of the south of Ukraine in the XVIII–XX centuries]. Kul'tura narodov Prichernomor'ja. 1997. № 2. S. 112–116. 34. Byel's'kyy O.V. Staroobryadnytstvo v Pivdenniy Ukraini: formuvannya ta rozvytok u druiy polovyni XVIII – na pochatku XX st. [Old Believers in Southern Ukraine: Formation and Development in the Second Half of the XVIII - early XX centuries]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrainy». Zaporizhzhya, 2007. 19 s. 35. Kucheryavenko I.F. Izmayil's'ko-Bessarabs'ka staroobryadnyts'ka yeparkhiya yak istoryko-kul'turnyy ta konfesiynny fenomen (1857–1946 rr.) [Izmail-Bessarabian Old Believer Diocese as a Historical-Cultural and Confessional Phenomenon (1857–1946)]: dys. kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriya Ukrainy». Izmayil, 2007. 251 s. 36. Kucheryavenko I.F. Istoriya ta suchasnist' staroobryadnyts'koho ikonopysu [History and Modernity of Old Believers Iconography]. Problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX st. K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2006. Vyp. XI. S. 268–273. 37. Dolya staroobryadstva v XX – na pochatku XXI st.: istoriya ta suchasnist'. Zbirnyk naukovykh prats' ta materialiv [The fate of the Old Believers in the XX - the beginning of the XX century: history and modern times. Collection of scientific works and materials] / Vidpov. red. ta uporyad. S. V. Taranets'. K., 2013. Vyp. 6. 240 s.

Oleksand Panarin

MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE OLD BELIEVERS

In the article the main directions of study which are formed in modern Ukrainian historiography are considered and are devoted to the study of the Old Believers. The author's approach is revealed and the methodological basis of studying the history of the Old Believers by Ukrainian researchers is presented. The characteristics of the works of the most famous specialists in this field of scientific research are given and their features are determined. The prospects of further study of this topic in domestic science are illustrated.

Key words: Old Believers, schism, historiography, modern Ukrainian historiography.

УДК 930.2(477)»1990/2000»

Ігор Панафідін

КОНЦЕПТ «УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ 90-Х РР. ХХ СТ.

Стаття присвячена історіографічному аналізу досліджень вітчизняних істориків 90-х рр. ХХ ст. стосовно концепту «українське національне відродження». Автор розглядає різні аспекти поняття українського національного відродження, його періодизацію, співвідношення типовості та специфічності, регіональні особливості та методологічні підходи, які використовували українські історики у цей період.

Ключові слова: українське національне відродження, концепт, національна ідея, національна свідомість, національно-визвольний рух.

На початку ХХІ ст. глобальні проблеми сучасності глибоко пронизують увесь культурний простір людини. Екологічні катастрофи, тероризм і локальні війни, що час від часу спалахують на різних континентах, а також регресивні тенденції в культурі, породжені динамізмом сучасної цивілізації – викликають відчуття духовної кризи у значної кількості людей. В Україні така криза підсилюється через наявність численних проблем у соціальній, політичній, економічній сферах, і проявляється, зокрема, у тому, що вітчизняна історична наука перенасичена міфологічними сюжетами, котрі формують неадекватне сприйняття нашого минулого, а відтак і неадекватне розуміння теперішнього.

Сучасний український гуманітарій має відчувати неабияку відповідальність перед суспільством, адже його призначення полягає саме у тому, щоб бути провідником з накопичених знань і продукувати нове у відповідності з потребами свого соціокультурного середовища. Зазначене актуалізує вивчення досвіду подолання кризи національної культури представниками української інтелігенції минулих поколінь, його критичного перегляду і виокремлення основних проблем, котрі не знайшли свого адекватного вирішення. З огляду на окреслене коло проблем особливу увагу необхідно звернути на «українське ХІХ ст.», адже саме у той час формувалася сучасна європейська цивілізація і саме там (у ХІХ ст.) слід шукати причини відмінностей шляхів розвитку на Заході і Сході Європи, які у ХХ ст. проявилися з особливою гостротою.

Окрім прикладної актуальності досліджувана проблема має і теоретичне значення. Українська історична наука формувалася в умовах бездержавності, тому здебільшого використовувався телеологічний аргумент, згідно з яким метою суспільства і кінцевим етапом його розвитку має стати поява національної держави. Аналогічна мислена схема, хоча з кардинально відмінним